

EKOLOGINIS PILIETIŠKUMAS LIETUVOJE

A. BARTKIENĖ
R. BIKAUSKAITĖ
D. MINCYTĖ
M. P. ŠAULAUSKAS
2018

Rekomendacijos Aplinkos ministerijai

Turinys:

EKOLOGINIS PILIETIŠKUMAS - 2

DARNUS VYSTYMASIS IR APLINKOSAUGOS STRATEGIJOS - 3

REKOMENDACIJOS DĖL EKOLOGINIO PILIETIŠKUMO SKATINIMO - 4

Antakalniečių bendruomeninis daržas Sapiegų parke

Antakalnio daržas, Facebook
https://www.facebook.com/pg/Antakalnieciosodas/photos/?tab=album&album_id=314855208646007

2018 metų liepą Lietuva tapo Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (liet. EBPO; angl. OECD) nare, kurios vienas iš tikslų yra padėti jai priklausančių šalių vyriausybėms suprasti, kas lemia ekonominius, socialinius ir aplinkosauginius pokyčius. Dar 2001 metai EBPO išleido gaires organizacijai priklausančioms šalims, nurodančias, kuria kryptimi turi būti formuojama aplinkosaugos politika iki 2020 metų tam, kad būtų adresuojami svarbūs aplinkosauginiai klausimai, tokie kaip šiltnamio efektą sukeliančių dujų mažinimas, klimato kaita, cheminis aplinkos užterštumas, bioįvairovės nykimas ir pan. Nors EBPO gairėse didžiausias dėmesys skiriamas svarstymams, kaip reikėtų formuoti valstybines strategijas, skirtas spręsti aplinkosauginiams klausimams, tačiau nurodoma, kad šios strategijos turi būti kuriamos bendradarbiaujant su verslo ir nevyriausybėmis organizacijomis (NVO) bei vietinėmis bendruomenėmis. Taip pat gairėse nurodoma, kad viešas priėjimas prie informacijos, susijusios su aplinkosauga bei aplinkosauginės politikos formavimo procesais, gali padėti piliečiams keisti vartojimo įpročius ir skatinti aplinkosauginės politikos palaikymą. Kaip rodo paskutinio laikotarpio tyrimai, ekologinių problemų, ypač klimato kaitos, drastiško bioįvairovės nykimo, oro, dirvožemio, vandens taršos, miškų išskirtimo mastas toks rimtas, jog kalbama, kad be fundamentalių pokyčių, tiek individualiu, tiek globaliu lygmeniu, žmonijos laukia niūri ateitis (pvz. Steffen ir kt. 2018). Kadangi ekologinių problemų mastas tiesiogiai priklauso nuo augančio Žemės gyventojų skaičiaus, tai kaip niekada aktualiu tampa klausimas, kaip paskatinti paprastus piliečius savo asmeniniais veiksmais ir pasirinkimais prisidėti prie ekologinių problemų sprendimo, o ne jas dar labiau gilinti.

Ekologinis pilietiškumas

Nuo 90-ųjų pradžios teoriniame ir viešajame diskurse vis labiau įsigali ekologinio (aplinkosauginio, darnaus, žaliąjo) pilietiškumo samprata, kuri atliepia tokį požiūrį: esą mes kaip piliečiai ne tik turime teisę reikalauti iš savo valstybių, kad jos užtikrintų mums neužterštą, švarią aplinką, bet ir privalome prisidėti prie aplinkai draugiškų pokyčių įgyvendinimo, dalyvauti kuriant aplinkosauginį bendrąjį gėrį. Taigi, mūsų kaip piliečių pareiga ne tik rūpintis valstybės politinėmis ir pilietinėmis struktūromis, bet ir aplinka, su kuria esame susiję įvairiais santykiais. Pagrindinė ekologinio pilietiškumo sklaidos terpė yra aplinkosauginės praktikos, kurios gali svyruoti nuo individualaus elgesio perkant „žalias“ ar „etiškas“ prekes, kurios mažiau kenkia aplinkai, iki įsitraukimo į pilietines aplinkosaugines akcijas (pvz., „Darom“, „Apginkime Lietuvos miškus“ etc.) ar dalyvavimo žaliosiose iniciatyvose, tokiose kaip bendruomenių daržai. Tokiu būdu pilietiškumo samprata išplečiama ir apima asmeninius pasirinkimus bei gyvenimo būdą. Pilietiškumo samprata apima individų, gyvenančių tam tikroje valstybėje teises ir pareigas, o ekologinis pilietiškumas „suprantamas kaip aplinką tausojantis elgesys, kuris pasireiškia tiek viešoje tiek privačioje sferoje, ir kyla iš paskatų sąžiningai skirstyti gėrybes bei dalyvauti bendros darnaus vystymosi politikos kūrime“ (Dobson 2010).

Ekologinis pilietis suprantamas kaip tas, kuris aktyviai dalyvauja bandant sukurti darnesnę visuomenę. Ekologinių piliečių aplinką tausojantis elgesys, anot Dobsono (2010), kyla daugiau iš asmeninių vertybių ir principų, nei yra formuojamas pasitelkiant išorinius stimulus keisti elgesį, tokius kaip mokesčių už taršą ir plastikinius maišelius įvedimas ar pan.. Aišku, norint keisti piliečių elgesį į tokį, kuris yra labiau draugiškas aplinkai ir nėra itin vartotojiškas, baudų ar finansinių paskatų už ekologiškai atsakingesnį elgesį įvedimas gali lemti gana greitus rezultatus, bet, Dobsono (2010) nuomone, jis nėra ilgalaikis – žmonės elgiasi labiau aplinkai draugišku būdu tol, kol bijo baudų ar nori gauti paskatas, tačiau jas sustabdžius žmonės nustoja taip elgtis ir grįžta prie senų įpročių. Ekologinis pilietis suprantamas kaip toks, kuris jaučia atsakomybę ne tik už lokalią aplinką, bet už visos planetos ekologinę būklę ir dėl to yra pasiryžęs imtis konkrečių veiksmų tam, kad sumažintų savo paliekamą ekologinį pėdsaką.

Ekologinis pėdsakas yra apskaičiuojamas pagal įvairius rodiklius, kuriuos mūsų vartojimas daro žemės ekosistemai ir pripažįstant, kad žemėje yra ribotas resursų kiekis, kurį išnaudojus gaminant mus reikalingas prekes ar paslaugas gyvenimas žemėje taptų komplikuoatas: „plačiai pripažįstama darnumo priemonė "Ekologinis pėdsakas" numato integruotą, daugiasluoksnį požiūrį į gamtos išteklių pernelyg didelės apimties panaudojimą bei tolesnį jo poveikį ekosistemoms ir biologinei įvairovei (Lin et al. 2018: 22).

Globalaus pėdsako tinklas (angl. Global Footprint Network) yra tarptautinė nepelno siekianti organizacija įkurta 2003 metais. Ji paskaičiavo, kad visos žmonijos ekologinis pėdsakas su daro 1,7 žemės, tai reiškia, kad žmonijos poreikiams patenkinti buvo suvartota 1,7 karto daugiau resursų, nei jų gali atsinaujinti. Vartojant tokiu tempu kyla grėsmė išsemti didžiąją dalį resursų, kurių gali nebelikti ateities kartų poreikiams tenkinti. Resursams, kuriuos sunaudojame per metus, atsinaujinti pagal šio tinklo paskaičiavimus reikėtų 1,6 metų. Tai rodo, kad yra pernelyg daug išgaudoma žuvų, miškai kertami pernelyg greitai, į atmosferą išmetama per daug anglies dioksido ir pan.

Ekologinis pėdsakas gali būti skaičiuojamas bet koku mastu – pradėdamas nuo konkrečios veiklos pėdsako, baigiant asmens, bendruomenės, miesto, valstybės ar visos žmonijos.

Kyla klausimas, ką galima padaryti, kad ekologinis pėdsakas būtų mažinamas? Dobsono pasiūlytoje teorijoje ekologinis pilietis kaip tik ir suprantamas kaip tas, kuris siekia sumažinti savo paliekamą ekologinį pėdsaką, nes suvokia, kad svarstymas dėl teisingo resursų naudojimo susijęs su žmonėmis kitose pasaulio dalyse, kurie negali tiek vartoti, bei ateities kartomis. Tai skatina pergalvoti savo elgesį ir prisiimti moralinę atsakomybę už savo kasdienes įpročius.

Pasiremdami Dobsono (2010) įžvalgomis, galime nurodyti tokias ekologinio piliečio charakteristikas:

- Ekologinis pilietis laikosi nuostatos, kad aplinkosaugos problemos yra bendras visų reikalas ir supranta, kad jos negali būti išspręstos siekiant tik asmeninių tikslų ir naudos.
- Yra motyvuotas atsižvelgti į kitų poreikius, ne tik į savo. Kitaip sakant, ekologinis pilietis yra suinteresuotas, kad bendrieji ištekliai būtų naudojami ne tik asmeniniams poreikiams tenkinti, bet bendrajam gėriui siekti, kuris apima ne tik žmogišką, bet ir gamtines būtybes bei visą gamtą.
- Tiki, kad etinės ir moralinės nuostatos ir lygiai tiek pat svarbios kaip technomokslinės žinios, kuomet tai susiję su aplinką tausojančio elgesiu.
- Laikosi nuostatos, kad kitų būtybių interesai į švarią bei darnią aplinką įpareigoja rūpintis savo paliekamu ekologiniu pėdsaku.
- Pripažįsta, kad asmeniniai veiksmai ir praktikos taip pat gali turėti poveikį aplinkai ir visuomenei. Tai yra tokie veiksmai ir praktikos, kaip rūšiavimas, atsakingas vartojimas, namuose sunaudojamo energijos kiekio mažinimas, aplinkai draugiškesnių transporto priemonių naudojimas, dalyvavimas aplinkosauginėse akcijose bei piliečių organizuojamose žaliosios iniciatyvose (pvz. bendruomenių daržai), gali būti laikomi pilietiškumo forma.

Mūsų nuomone, ekologinio pilietiškumo teorijoje per mažai dėmesio skiriama rūpestio aplinka praktikoms, nors pats Dobsonas nurodo rūpestį kaip vieną pagrindinių ekologiško piliečio savybių, tačiau detaliau šia linkme nesvarsto. Rūpestis žvelgiant iš etikos teorijų, kuriose moralus elgesio formavimosi pagrindu laikomi santykiai su kitais žmonėmis ir aplinka, perspektyvos yra tas pagrindas, kuris mums leidžia suprasti ir patenkinti kitų poreikius, tiek aplinkinių žmonių, tiek kitų gyvų būtybių. Rūpintis mes išmokstame nuo vaikystės ir tuomet, jei yra formuojamas rūpinimosi aplinka įprotis, esame linkę įsitraukti į rūpestio aplinka praktikas ir taip elgdamiesi tampame ekologiškai piliečiais. Tačiau reikia pastebėti, kad rūpestio praktikų mokymasis gali prasidėti tiek vaikystėje, tiek būti ugdomas mokykloje, tiek suaugus, jei yra prisijungiama prie kolektyvinių ir bendruomeninių veiklų arba jei visuomenė mus skatina būti rūpestingesniais aplinkos atžvilgiu.

Ši perspektyva gali padėti pakeisti požiūrio tašką į piliečių dalyvavimą darnios gerovės visuomenės kūrime, nes pakankamai dažnai piliečiai traktuojami daugiau kaip vartotojai, kurių pirkimo įpročius siekiama keisti, nei ekologiniai piliečiai. Ekologinių piliečių aplinkai draugišką ir tausojantį elgesį gali motyvuoti jų turimos etinės nuostatos bei išugdyti rūpinimosi įpročiai. Ekologiniai piliečiai prisideda prie aplinkosaugos problemų sprendimo ir įsitraukia į aplinkosaugines praktikas, ne tik siekdami asmeninių tikslų, bet ir norėdami prisidėti prie ekologinės pasaulio bei savo šalies būklės gerinimo ir rūpindamiesi mūsų daromu poveikiu aplinkai.

Darnus vystymasis ir aplinkosaugos strategijos

Galima sakyti, kad ekologinis pilietiškumas iš dalies persikloja su darnaus vystymosi koncepcija ir joje numatytu poreikiu keisti žmonių požiūrį į vartojimą ir atsakomybę už poveikį daromą aplinkai. Darnaus vystymosi koncepcija į globalią politinę areną įžengė 1987 m. su Brundtland komisijos ataskaita "Mūsų bendra ateitis", kurioje darnus vystymasis buvo apibrėžtas, kaip dabarties poreikių tenkinimas, nekeliant pavojaus ateities kartoms patenkinti savuosius poreikius. Darnaus vystymosi koncepcija apima ekonominius, socialinius ir aplinkosaugos aspektus, kurie esą turi būti suderinti siekiant tolesnio žmonijos vystymosi, t. y. šioje koncepcijoje ir visuose valstybiniuose dokumentuose, kurie ja grindžiami, deklaruojama, kad vienodas dėmesys turi būti skiriamas tiek ekonomikos augimui, tiek skurdo mažinimui ar lyčių lygybės įtvirtinimui, tiek ir aplinkosaugos problemoms, tokioms kaip klimato kaita ar bioįvairovės nykimas. Taigi, ekonominė ir socialinė pažanga turi būti vykdoma nekenkiant gamtinei aplinkai. Paskutinį kartą darnaus vystymosi nuostatos peržiūrėtos 2015 m., kai buvo patvirtinta Jungtinių Tautų (JT) darnaus vystymosi rezoliucija „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030“, kurią, tarp kitų 192 valstybių, pasirašė ir Lietuva, pasirinkusi šias prioritetines sritis: skurdo, socialinės atskirties ir pajamų nelygybės mažinimas, užimtumo skatinimas, visuomenės sveikatos stiprinimas, sveikatos priežiūros kokybės ir paslaugų prieinamumo didinimas, inovatyvios ekonomikos ir išmaniosios energetikos plėtra, kokybiškas išsilavinimas ir vystomasis bendradarbiavimas (JT Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030 m. įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita, 2018). Atkreiptinas dėmesys, kad tarp prioritetinių sričių nėra aplinkosauginio aspekto, nors pasaulio mastu ekologinės problemos tampa vis didesniais iššūkiais, o klimato kaitos klausimas skatina šalių vyriausybes persvarstyti iki šiol vykdytą aplinkosaugos politiką.

Ši darbotvarkė tėra rekomendacinio pobūdžio dokumentas, kurio pažeidimas nėra sankcionuojamas, tačiau tikimasi, kad valstybės prisiims atsakomybę įgyvendinti šiuos uždavinius ir pritaikys prie jų esamas ir būsimas nacionalines strategijas bei planus. Lietuva formaliai įsipareigojo tai daryti ir pateikė JT savo pirmąją darnaus vystymosi ataskaitą (2018), tačiau joje buvo susikoncentruota į skurdo, socialinės atskirties, pajamų nelygybės mažinimo ir užimtumo skatinimo sritis, tačiau iš jos ryškėja, kad Lietuvoje trūksta dėmesio piliečių įtraukimui į aplinkai draugišką veiklą, piliečių švietimui aplinkosauginiais klausimais ir jų įgalinimui. Neretai teigiama, kad mūsų šalyje darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimas yra vangus, kadangi stokojama kompetencijos, koordinavimo ir politinės valios (Važgauskaitė 2017).

Didelė dalis darnaus vystymosi strategijų yra nukreiptos į aplinkosaugos politikos formavimą, visgi, dalį atsakomybės turėtų prisiimti eiliniai piliečiai. Asmenys, kurie prisiima atsakomybę už savo vartojimo įpročius ir siekia padaryti juos draugiškus aplinkai, yra traktuotini kaip ekologiniai piliečiai. Dobsono nuomone ekologinis pilietiškumas gali padėti rasti naujus kelius, kaip skatinti aplinkai draugišką elgesį, vengiant taikyti baudas ar mokesčius už neatsakingą vartojimą. Tai gali būti padaryta orientuojantis į etinį piliečių motyvumą keisti savo elgesio ir vartojimo praktikas. Šia prasme ekologinis pilietiškumas nėra pakankamai tyrinėta praktika, kuri galėtų prisidėti prie darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimo.

Ekologinio pilietiškumo perspektyva gali pasiūlyti naujas galimybes pažvelgti į vartojimą bei piliečių įtraukimą į aplinkosaugines praktikas, formuojant Lietuvos aplinkosaugos politiką ir siekiant sukurti darnesnę visuomenę. Viena iš galimybių būtų skatinti tokias iniciatyvas, kurios padėtų ugdyti ekologinius piliečius bei motyvuotų juos išreikšti savo nuostatas tiek parduotuvėje, mokykloje, buityje ar darbo vietoje, tiek dalyvaujant viešose akcijose ar bendruomeninėse iniciatyvose. Reikia pastebėti, kad tiek Europos Sąjungos (2001), tiek Lietuvos (2011) darnaus vystymosi strategijose per mažai dėmesio skiriama piliečių iniciatyvoms bei jų aplinkosauginių praktikų skatinimui. Didžiausias dėmesys skiriamas valstybės atsakomybei reformuojant pramonės, energetikos, ūkio ir kitus sektorius, taip pat žmonių atsakomybei diegiant darnaus vystymosi principus. Šioje perspektyvoje ekologinio pilietiškumo klausimai lieka paribiuose kaip bendro pobūdžio deklaracijos. Pavyzdžiui, Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje (2011) deklaruojama būtinybė ugdyti išsilavinusius, savarankiškus, aktyvius ir atsakingus visuomenės narius. Nacionalinės aplinkos apsaugos strategijos (2015) priešpaskutiniame 105 skirsnyje užsimenama, kad visuomenės dalyvavimas yra vienas pagrindinių sėkmingo šios strategijos įgyvendinimo veiksnių. Kad būtų sukurta tokia visuomenė, anot Nacionalinės aplinkos apsaugos strategijos (2015), reikia, kad atsakingos institucijos informuotų aplinkosaugos klausimais ir skatintų piliečių sąmoningumą, sudarytų galimybes jiems dalyvauti priimant sprendimus, ginti savo teisėtus interesus, ugdyti kompetencijas ekologiniais klausimais, etc. „Lietuvos pažangos strategijoje: Lietuva 2030“ aplinkosauga net nėra išskirta kaip atskira sfera, kaip tai daroma JT „Darnaus vystymosi darbotvarkėje iki 2030“. Tai parodo menką Lietuvos visuomenės išprusimą ekologijos bei aplinkosaugos klausimais ir supratimo stoką, kad ši sritis glaudžiai susijusi su ekonominiu ir socialiniu valstybės vystymusi. Taip pat stokojama supratimo, kad šios dvi sferos turi būti plėtojamos lygiagrečiai ir daroje su aplinka, o ne iš pradžių pasiekiant pažangą pirmose dvejose, o paskiausiai dorojantis su aplinkosauginėmis problemomis. Šioje strategijoje į aplinkosaugos problemas taip pat žvelgiama per energetikos sektoriaus ir verslo žmonių atsakomybę už poveikį aplinkai. Piliečiai čia nėra matomi, kaip aplinkosauginės pažangos veiksniai, tik užsimenama apie būtinybę „ugdyti visuomenės ekologinę savimonę, skatinti tausojantį vartojimą ir atsakingą požiūrį į ūkio plėtrą“. Tarptautiniuose darnaus vystymosi dokumentuose, kurių pagrindą yra rašomos Lietuvos strategijos, pabrėžiamas piliečių vaidmuo kuriant darnią ateities visuomenę ir brėžiamos gairės, kaip tokius piliečius įgalinti, suteikiant jiems atitinkamas žinias, gebėjimus, kompetencijas. Pvz., „Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030“ yra papildoma „Darnaus vystymosi švietimo strategija“ (2015), kurioje nuodugniai apibrėžiama, kaip suteikti piliečiams žinias, išugdyti nuostatas ir kompetencijas, kad jie būtų pilnaverčiai pokyčių agentai. Darnaus vystymosi švietimo tikslas yra tokios piliečių kompetencijas, kurios įgalintų juos įvertinti savo pačių veiksmus vietiniu ir pasauliniu požiūriu, atsižvelgiant į jų dabartinį ir būsimą socialinį, kultūrinį, ekonominį poveikį bei poveikį aplinkai, taip pat paskatintų veikti kuriant darnesnę ateitį. Taigi, piliečių vaidmuo čia suvokiamas kaip esminis teigiamiems pokyčiams pasiekti ir ieškoma įvairiausių jų įgalinimo būdų. Tuo tarpu, tiek Lietuvos oficialiame darnaus vystymosi diskurse piliečių vaidmuo nėra pakankamai įvertinamas (pvz. darnaus vystymosi švietimo koncepcija, kuri savyje integruoja ir aplinkosauginį aspektą, vis dar nėra nuosekliai integruota į mokyklų bendrojo lavinimo programas), tiek, kaip parodė mūsų tyrimas, pačių piliečių aplinkosauginės iniciatyvos nepakankamai skatinamos ir palaikomos.

Rekomendacijos dėl ekologinio pilietiškumo skatinimo

Mūsų atlikto tyrimo tikslas buvo identifikuoti ekologinio pilietiškumo užuomazgas dviejuose Lietuvoje veikiančiose aplinkosauginėse praktikose (bendruomenių daržuose ir akcijoje „Darom“) ir išanalizuoti, kaip aplinkosauginis sąmoningumas yra skatinamas, dalyvaujant veiklose, skirtose rūpintis aplinka. Tiek bendruomenių daržuose, tiek akcijoje „Darom“ piliečiai įsitraukdami į veiklas dažnai pradeda plačiau domėtis aplinkosauginėmis problemomis, komunikuodami tarpusavyje sustiprina bendros atsakomybės jausmą už aplinkos būklę, supranta būtinybę rūšiuoti atliekas ir daugiau dėmesio pradeda skirti įvairių „žaliųjų praktikų“ taikymui kasdienybėje. Miesto daržų dalyviai paimtuose interviu dažnai nurodė, kad prisijungti prie šios, aplinką tausojančios iniciatyvos, juos skatino tiek bendras susirūpinimas dėl globalių ekologinių problemų, tiek ir kasdienis noras dalyvauti prasmingoje veikloje, auginant daržoves ir kartu stiprinant bendruomeninius ryšius. Tokios iniciatyvos kaip bendruomenių daržai susilaukia vis daugiau dėmesio ir tarptautinėje erdvėje, kuomet diskutuojama, kiek tokie alternatyvūs maisto tinklai prisideda tiek prie lokalaus maisto didesnio vartojimo, tiek prie pačio pilietiškumo stiprinimo, kaip žmonės rūpestį savo aplinka ir poreikį patiems imtis iniciatyvų supranta kaip pilietinę pareigą (Krasny, Tidball 2015, DelSesto 2015, Certoma 2011). Akcija „Darom“ savo ruožtu internetinėje svetainėje deklaruoja siekiantys atkreipti „dėmesį ne tik į aplinkosaugos problemas Lietuvoje ir visame pasaulyje, bet skatina savanorystės, socialinio atsakingumo ir pilietiškumo jausmus“ (<http://mesdarom.lt/apie-mus/istorija>). Mūsų tyrimas parodė, kad „Darom“ akcija mobilizuoja žmones rūpintis aplinka, ugdo atsakomybę už aplinkos būklę ir skatina žmones keisti savo vartojimo bei rūšiavimo įpročius.

Aplinkosauginio sąmoningumo didinimas dažnai nurodomas kaip siekiamybė tiek darnaus vystymosi strategijose, tiek filosofiniuose bei sociologiniuose straipsniuose, skirtuose aplinkosaugos problemoms. Mūsų tirtos dvi rūpestio aplinka praktikos Lietuvoje dažnai kaip tik ir veikia kaip katalizatoriai aplinkosauginiam sąmoningumui, todėl, mūsų nuomone, Aplinkos ministerija turėtų skatinti tokių iniciatyvų atsiradimą ir palaikyti jau egzistuojančias tam, kad būtų judama prie ekologiškai atsakingų piliečių įgalinimo. Nors ekologinis pilietiškumas reiškiasi kaip asmeninės atsakomybės išplėtimas už aplinką, tačiau kyla klausimas, kaip tai galėtų būti skatinama ir palaikoma valstybės mastu?

Antakalniečių bendruomeninis daržas Sapiegų parke

Mes rekomenduojame remti ekologinį pilietiškumą skatinant dalyvavimą lokaliuose bendruomeninėse praktikose, nes, kaip parodė mūsų tyrimas, jos gana plačiai skleidžia informaciją apie aplinkosaugą ir prisideda prie aplinkai draugiško elgesio ugdymo. Čia Aplinkos ministerijos vaidmuo galėtų būti:

1. Sudaryti naujas galimybes piliečiams įsitraukti į savanoriavimą ir įvairias iniciatyvas;
2. Skatinti piliečių dalyvavimą sprendimų, susijusių su lokaliais klausimais, priėmimo (pvz., sistemingai įtraukiant NVO į darbo grupes sprendžiant ekologinius klausimus);
3. Kurti naujus įrankius, skatinančius bendruomenes jungtis ir palaikyti ryšius.

Dalis šių tikslų galėtų būti pasiekta:

1. Sukuriant piliečiams skirtą internetinį puslapį, kurioje būtų nurodomos naujausia ir aktualiausia informacija, nuorodos į aplinkosauginės pilietinės iniciatyvas, vykstančias atskiruose regionuose bei savivaldybėse, jų kontaktai, būdai prie jų prisijungti. Sukurti galimybę puslapyje piliečiams užduoti aktualius klausimus, padėti jiems spręsti iškilusias problemas, nukreipti į atitinkamas institucijas ar organizacijas;
2. Įsteigiant skyrių, kuris rūpintųsi išimtinai ekologinio pilietiškumo sklaida:
 - a) palaikytų ir atnaujintų aukščiau minėtą puslapį,
 - b) sistemingai dirbtų su žaliosiomis NVO (pvz. bendradarbiautų su NVO šviečiant visuomenę),
 - c) remtų vietines savivaldybes vystant ekologinio pilietiškumo ir įtrauktumo projektus, rūpintųsi, kai to reikia, žaliųjų iniciatyvų infrastruktūra.

A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development. 2001. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264&from=EN> [žiūrėta 2018 11 30].

Certoma C. 2011. "Critical urban gardening as a post-environmentalist practice", *Local Environment* 16(10): 977–987.

DelSesto, M. 2015. "Cities, Gardening, and Urban Citizenship: Transforming Vacant Acres into Community Resources". *Cities and the Environment (CATE)* 8(2): 1-17

Dobson A. 2010. Environmental citizenship and pro-environmental behavior. Rapid research and evidence review. The Sustainable Development Research Network. Prieiga per internetą: <http://www.sd-research.org.uk/> [žiūrėta 2018 09 15].

Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4. Prieiga per internetą: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf [žiūrėta 2018 11 30].

Gerovės visuomenė. Nacionalinė mokslo programa. Prieiga per internetą <https://www.lmt.lt/lt/mokslo-finansavimas/valstybes-uzsakomieji-tyrimai/geroves-visuomene-nmp/270> [žiūrėta 2018 11 30]

JT Darnaus vystymosi darbotvarkės iki 2030m. įgyvendinimo Lietuvoje ataskaita. 2018. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/.../48cd4369c23f11e883c7a8f929bfc500/> [žiūrėta 2018 11 30].

Jungtinių Tautų (JT) darnaus vystymosi rezoliucija „Keiskime mūsų pasaulį: Darnaus vystymosi darbotvarkė iki 2030“. 2015. Prieiga per internetą: <http://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/es-ir-tarptautinis-bendradarbiavimas/darnus-vystymasis/darnus-vystymasis-lietuva/jt-darbotvarke-2030-darnaus-vystymosi-tikslai-ir-iti-tarptautiniai-susitarimai> [žiūrėta 2018 11 30].

Krasny, M. E., Tidball, K.G. 2015. *Civic Ecology: Adaptation and Transformation from the Ground Up*. Cambridge: The MIT Press

Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“. (2012). LR Seimo nutarimas Nr. XI-2015. Valstybės žinios, Nr. 61-3050.

Lin, D. et al. 2018. Ecological Footprint Accounting for Countries: Updates and Results of the National Footprint Accounts, 2012–2018. *Resources*. 7(3): 58.

Nacionalinė aplinkos apsaugos strategija. 2015. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/609a6f82ea4e11e4ada6f94d34be6d75?jfwid=9tq147qo0> [žiūrėta 2018 11 30].

Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. (2011). Prieiga per internetą: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EAC62D7F8C15/TAIS_396083 [žiūrėta 2018 11 30].

Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. 1987. Prieiga per internetą: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> [žiūrėta 2018 11 30].

Steffen et al. 2018. Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *PNAS* August 14, 2018 115 (33) 8252-8259. Prieiga per internetą: <http://www.pnas.org/content/115/33/8252> [žiūrėta 2018 11 30].

Važgauskaitė J. 2016. Lietuviški darnaus vystymosi tikslai – ar esame tinkamai pasiruošę?. Naujienlaiškis 4: Darnaus vystymosi tikslai. Europos namai ir Nacionalinė nevyriausybinų vystomojo bendradarbiavimo organizacijų platforma (NNVBO Platforma). Prieiga per internet: <http://eurohouse.lt/leidiniai/> [žiūrėta 2018 11 20].

ŠIOS REKOMENDACIJOS YRA PROJEKTO „RŪPESČIO APLINKA PRAKTIKOS LIETUVOJE“ DALIS. TYRIMĄ FINANSAVO LIETUVOS MOKSLO TARYBA (GER-003/2017)